

گونه‌شناسی اخلاق پژوهی مهدوی در کلام رضوی

مسلم محمدی *

چکیده

در این زمانه فرو ریختگی فیزیکی و فضای تقابل و رویارویی میان باورهای بشری و الهی، مبنا قرار دادن ساحت‌های گوناگون ارزش‌های اخلاقی در گستره مباحث مهدوی، به کار آمدی آموزه‌های اسلامی و به خصوص شیعی در این روی آورد می‌انجامد. تحلیل جامع و خرد ورزانه مبتنی بر عقل و وحی، عرصه‌های معرفتی بنیادینی را در این باره بر روی ارباب دانش و بینش خواهد گشود. در این میان، گفته‌های امام رضا علیه السلام در جایگاه وحی بیانی درباره مرام و رفتار اخلاقی امام مهدی علیه السلام و منتظران او در فضای عمومی جامعه دینی، حقایقی ناب را به دستداران و باورمندان به دولت مهدوی ارائه می‌کند. در این پژوهش به دور از تأویل و تحویلی‌نگری ناصواب، سعی شده است با تبیین علمی، برخی از سخنان امام رضا علیه السلام در مساله اخلاق مهدوی طرح و بررسی گردد. عدالت محوری، ساده زیستی، تواضع، توجه به عبادت و نماز و انتظار فرج، ارزش‌های اخلاقی مورد بحث در پژوهش پیش رو هستند. کلید واژه‌ها: اخلاق، امام رضا علیه السلام، امام مهدی علیه السلام، عدالت، انتظار فرج

طرح مساله

آنچه بیش از همه در دنیای امروز و در حیطة تبلیغ فرهنگ و آموزه‌های مهدوی موثر و راهگشا است، بیان و ارائه عالمانه مبانی اخلاقی مربوط به وجود مبارک

*. استاد یار دانشگاه تهران (پردیس قم).

امام مهدی علیه السلام و باورمندان به دولت دادگستر او است، همان چیزی که بدون شک، تا کنون کمترین پژوهش و تحقیق را در گستره مباحث مهدویت پژوهانه و حوزه مطالعات دینی به خود اختصاص داده است.

در این باره دیدگاه پروفسور محمد لگنهاوسن (دانشمند مسلمان شده غربی) در مصاحبه با یکی از پایگاه‌های اینترنتی قابل تأمل است:

به نظر بنده ما هر وقت می‌خواهیم مهدویت را برای غرب مطرح کنیم، خیلی باید روی بُعد اخلاقی مهدویت اصرار و ابرام داشته باشیم و به آن‌ها نشان بدهیم که ما برای برداشتن موانع ظهور، باید اخلاق خودمان را اصلاح کنیم و در جایگاه پیروان امامان علیهم السلام با تقوا شویم. فکر می‌کنم اگر ما بتوانیم این موضوع را به خوبی تبیین کنیم، اثر زیادی داشته باشد.^۱

دلیل دیگر در رویکرد این تحقیق به اثبات اولویت و اصالت اخلاق در فرهنگ و حکومت مهدوی، آن است که در همه جوامع آرمانی و آسمانی، حقوق و قانون، جای خود را به اخلاق می‌داده و انسان‌ها به جای روش‌های قانونمند، به اخلاق روی می‌آورند؛ زیرا اخلاق، نسبت به قانون، هم تقدس دارد و هم از مقبولیت عمومی بیشتری برخوردار است. همان چیزی که جوامع امروز، خلاف آن را شاهد است و هیچ گاه از طریق قانون گذاری و قضایی نتوانسته است معضلات و ناهنجاری‌های اجتماعی و فردی را مهار و مدیریت کند؛ زیرا اخلاقی ترین حالت جامعه آرمان شهر که گفته می‌شود نظر افلاطون نیز چنین بوده، این است که مردم، قوانین را کنار گذاشته و به اخلاق روی آورند و همه با هم و برادر همدیگر باشند و جنگ و جدال‌ها بر چیده شود؛ همان چیزی که در روایات مأثور از امامان علیهم السلام در وصف حکومت الهی مهدوی به ابعاد گوناگون آن اشاره شده است. در برخی روایات به صورت مطلق و عام، به بر چیده شدن ناملايمات و فراگیری زیبایی‌ها در حکومت مصلح آخر الزمان اشاره شده است. حدیث معروف و قابل

۱. پایگاه اطلاع رسانی حوزه www.hawzah.net

تأمل امام باقر علیه السلام درباره کمال عقلی و اخلاقی انسان‌ها در حکومت مهدوی، به زیبایی این مسأله را تبیین کرده است:

إذا قام قائمنا وضع یدہ علی رؤوس العباد فجمع به عقولهم و اکمل به احلامهم؛
(راوندی، ۱۴۰۹: ج ۲، ص ۸۴)^۱

یا این که تبلور همه فضائل اخلاقی را در آن زمان خاص باید به وضوح دید:
الخییر کلہ فی ذلک الزمان یقوم قائمنا؛... (طوسی، ۱۴۱۱: ص ۴۳۷)

در چنین جامعه‌ای است که مردم، دلبسته حاکمان خود خواهند شد و علاقه عمومی در این باره فراهم خواهد آمد و این، فقط در دولت‌های عدالت محور امکان تحقق می‌یابد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در وصف این رضایت عمومی در دولت مهدوی فرمود:
«ساکنان آسمان و زمین از فرمانروایی او خشنودند». (عاملی، ۱۳۸۵: ج ۳، ص ۵۲۴)

یا در بیان دیگر اشاره فرمود: ساکنان زمین و آسمان، به او عشق می‌ورزند.
(نیشابوری، بی تا: ج ۵۱، ص ۸۰۴)

از ویژگی‌های عصر ظهور، زنگار زدایی از دل مردم و کنار رفتن قهر و کینه‌ها است. در حدیثی از امیر مؤمنان علیه السلام آمده است:
اگر قائم ما قیام کند... کینه‌ها و ناراحتی‌ها از دل بندگان خدا زایل می‌شود.
(مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۵۲، ص ۳۱۶)

در نهایت، سؤال این تحقیق، این است که آیا می‌توان به وسیله رفتار و گفتار امام رضا علیه السلام طرحی نو در انداخت که معیار و مبنای افعال اخلاقی همه منتظران و مهدی باوران باشد؟ به خصوص که فرضیه نگارنده، بر همین اصل استوار است که با استقصایی کامل و با نگاهی عالمانه و اندیشه ورانه، امکان ارائه ارزش‌های

۱. در این باره رجوع شود، به مقاله واکاوی مورد پژوهانه اكمال اخلاقی و عدالت طلبی در عصر ظهور، اثر نگارنده، مجله مشرق موعود، ش ۱۴.

اخلاقی در کلام امام رضا علیه السلام قابل دسترسی و تحقق است.

آموزه‌های اخلاقی مهدوی

موضوع اخلاق و مهدویت در گونه‌ها و عناوین متعددی مانند اخلاق در حکومت مهدوی، در دو نگاه فردی و اجتماعی، اخلاق فضیلت و رذیلت انسان‌ها پیش و پس از ظهور و مباحث مشابه، قابل طرح و بررسی است. در این راستا، بررسی این مسأله از زاویه نگاه معصومان علیهم السلام اساسی و از ائقان و اعتبار بالایی برخوردار است. که این را می‌توان آشنایی با مسلک معصوم در نگاه معصوم نام نهاد.

در این جستار، تلاش بر این است که سخنان امام رضا علیه السلام که به صورت مستقیم، اوصاف و ویژگی‌های امام مهدی علیه السلام را بر شمرده است مورد توجه قرار گیرد؛ با این نگاه که یک منتظر معتقد و الگوگرا، این فضایل را مبنای اعمال و افعال خود قرار می‌دهد؛ به خصوص این که یکی از مبانی اساسی اخلاق دینی، عدم گفتمان محض و تکیه بر عمل گرا بودن است.

علاوه بر این، برخی گفتارها و رفتارهای اخلاقی مربوط به شخص امام رضا علیه السلام نیز نمونه‌های خوبی در این مسأله برای منتظران راستین به حساب می‌آید؛ زیرا اخلاق الهی همه معصومان علیهم السلام مانند شخص پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم موجب علاقه و جذب مردم به آن‌ها می‌شد، تا جایی که اخلاق نبوی در اخلاق پژوهی معاصر به عنوان معجزه دوم خاتمیت نام گذاری شده است که این در حقیقت، وجه مشترک همه معصومان است.^۱

فرایند مباحث پیش رو چنین است که هر یک از عناوین اخلاقی که سخنی از امام رضا علیه السلام در آن مسأله خاص به دست آمده است، طرح می‌شود و سپس درباره آن به صورت مورد پژوهانه، بحث و بررسی خواهد شد.

۱. ر. ک: قراملکی، معجزه انگاری اخلاق نبوی، مجله اندیشه نوین دینی، شماره ۱۱.

عدالت محوری

مهم ترین کلیدواژه اخلاقی که در حکومت مهدوی از آن یاد می‌شود، مفهوم عدالت و داد ورزی است که از مقومات بنیادین دولت آن حضرت به شمار می‌آید که به ویژه در روایات نقل شده از معصومان علیهم‌السلام همواره به چنین جامعه‌ای نوید داده شده است که آن مصلح یگانه، پس از آن که جهان پر از ظلم و جور خواهد شد، آن را آکنده از قسط و عدل خواهد کرد. و هیچ جای زمین باقی نماند، مگر این که پر از عدل و برکت و فیض او شود؛ حتی جانوران و گیاهان نیز از این عدالت و دادگستری بهره مند گردند. (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۱۰، ص ۱۰۴) در حکومت وی ذره‌ای بر کسی جفا و ظلم نخواهد شد و رنجی بر دلی ننشیند.

امام رضا علیه‌السلام در این باره فرمود:

هرگاه آن امام خروج کند، زمین به نور پروردگارش روشن می‌شود و ترازوی عدالت، میان مردم برقرار می‌گردد؛ پس کسی به کسی ستم نخواهد کرد. (مجلسی، همان: ج ۵۲، ص ۳۲۱)

نتیجه سخن امام رضا علیه‌السلام این است که آن حضرت، واقعیت عدل را به تمام معنا برای مردم، جلوه‌گر خواهد کرد و آنان نیز با بصیرت خود، آن را مشاهده خواهند کرد: «فیریکم کیف عدل السیره»^۱

البته نکته مهم و قابل اهمیت در این است که مراد از عدالت در دولت مهدوی چیست؟ به خصوص این که امروزه همه مکاتب اخلاقی مدعی عدل‌گرایی هستند و عملاً این واژه به یک مشترک لفظی تبدیل شده که هر مکتبی در تلاش برای مصادره آن به نفع خویش است. به نظر نگارنده، پس از کنکاش و بررسی معانی مختلف لغوی و اصطلاحی ارائه شده در این میان، «حد وسط» جامع‌ترین مفهوم عدل و وجه مشترک میان همه معانی آن بوده که مراد از آن، اعتدال در امور است.

۱. ر.ک: نهج البلاغه، خطبه، ۱۳۸.

امام رضا علیه السلام در حدیثی اهل بیت علیهم السلام را مصداق این حد اعتدال می‌داند:
نحن آل محمد النمط الأوسط الذی لایدرکنا الغالی و لایسبقنا التالی (صدوق،
۱۳۹۸: ص ۱۱۴)

در این بیان، تندروری و کندروری، دو طرف راه میانه است. در واقع، حکومت الهی و آرمان شهر مهدوی، با اعمال میانه روی در امور، رعایت مساوات و حکم به حق، زمینه ساز پیدایش اعتدال در ابعاد فکری و عملی مردم خواهد شد.^۱ این از ویژگی‌های انسان کامل و خاتم انبیا و پس از او خاتم اولیا است. امام خمینی رحمته الله در این باره پس از آنکه عدل را به معنای حدّ وسط میان افراط و تفریط معنا می‌کند، معتقد است:

عدالت در مظهریت اسما و صفات، استقامت مطلقه است. ومختص به انسان کامل است. که برترین آن حضرت خاتم است که بر حداعتدال تام است. (امام خمینی، ۱۳۷۷: ص ۱۴۷)

انتظار فرج

از آن جا که انتظار فرج، جامعه منتظر و مهدوی را به جامعه‌ای فعال و پویا تبدیل می‌کند و با رکود و تحجر در تضاد است، مهم ترین عامل رشد و شکوفایی اخلاقی برشمرده می‌شود و همواره مورد تأکید و توجه همه معصومان علیهم السلام بوده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام انتظار فرج را بهترین و برترین اعمال امت معرفی کرده‌اند.^۲

از این روایت می‌توان برداشت نمود که حضرت مهدی خود از منتظران وعده الهی ظهور بوده و چشم به فراهم شدن اسباب تحقق دولت موعود الهی دارند. جنبه اخلاقی انتظار فرج آن است که نوع خاصی از صبر و بردباری به عنوان

۱. در این باره رجوع شود، به مقاله واکاوی مورد پژوهانه اكمال اخلاقی و عدالت طلبی در عصر ظهور، اثر نگارنده، مجله مشرق موعود، ش ۱۴.
۲. ر. ک: صافی گلپایگانی، منتخب الاثر، ص ۶۲۶ - ۶۳۴.

یکی از برترین فضائل اخلاقی به حساب می‌آید. در حقیقت، انتظار فرج، هم صبر بر مصیبت است و هم صبر در عبادت. در کلامی امام رضا علیه السلام انتظار فرج را این گونه تبیین فرموده:

ما أحسن الصبر و انتظار الفرج... فعليكم بالصبر فإنه إنما يجيء الفرج على اليأس...؛

علاوه بر این که انتظار فرج، زمینه امید و کنار گذاشتن یأس و پوچ‌گرایی است که تا امروز، مهم‌ترین عامل شکوفایی و درخشندگی مکتب و تفکر اهل بیت علیهم السلام بوده است.

در حقیقت، امام با این بیان، تفاوت میان صبر مذموم و ممدوح را به شیعیان گوشزد کرد و انتظار فرج، صبری توأم با حرکت به سوی مقتدا و در نتیجه، متلبس شدن به صفات امام عصر علیه السلام معرفی شده است که یکی از ثمرات باور به آن را می‌توان، مقابله با ظلم و بیدادگری بر شمرد. از این رو مرحوم آیت الله مطهری انتظار را به دو قسم مثبت و منفی تقسیم می‌کند و معتقد است:

درباره آسیب‌شناسی انتظار، باید گفت دو نوع انتظار وجود دارد؛ انتظار ویرانگر و انتظار سازنده.

انتظار ویرانگر: برداشت قشری از مهدویت و قیام و انقلاب مهدی، این است که صرفاً ماهیت انفجاری دارد، فقط از گسترش و اشاعه و رواج ظلم‌ها و تبعیض‌ها و اختناق‌ها و حق‌کشی‌ها و تباهی‌ها ناشی می‌شود. آن‌گاه که اصلاح به نقطه صفر برسد، این انفجار رخ می‌دهد و دست‌غیب برای نجات حقیقت از آستین بیرون می‌آید. علی‌هذا هر اصلاحی محکوم است؛ زیرا هر اصلاح، یک نقطه روشن است و تا در صحنه اجتماع نقطه روشنی هست، دست‌غیب ظاهر نمی‌شود، برعکس، هر گناه، هر فساد و هر ظلم و هر تبعیض و هر حق‌کشی، هر پلیدی به حکم این که مقدمه صلاح کلی است و انفجار را قریب‌الوقوع می‌کند روا است. این نوع انتظار فرج، به هیچ وجه با موازین اسلامی و قرآنی وفق نمی‌دهد.

انتظار سازنده: در انتظار سازنده، ظهور مهدی موعود، حلقه‌ای است از حلقات

مبارزه اهل حق و اهل باطل که به پیروزی نهایی اهل حق منتهی می شود. سهم بودن یک فرد در این سعادت، موقوف به این است که آن فرد، عملاً در گروه اهل حق باشد، نه این که هنگام ظهور، همه اهل باطل باشند. (مطهری، ۱۳۶۱ش: ص ۶۱)

در کلام امام رضا علیه السلام از مسائلی که در باره امام مهدی مورد توجه خاص بوده، مسأله انتظار فرج است که می تواند برای محققان مهدویت، دست مایه تحقیقات علمی باشد. در حدیثی آمده است که آن حضرت خود هنگام شنیدن نام «قائم» از جای برمی خاست و دست بر سر می نهاد و می فرمود: «خدایا! فرجش را برسان و قیامش را آسان گردان». (صافی گلپایگانی، ۱۴۱۹: ص ۵۰۶)

نتیجه آن که انتظار فرج، زیباترین و مهم ترین ویژگی علامت دوستداران و باورمندان به امام مهدی علیه السلام و دولت دادگستر او بوده است و دارای آثار تربیتی فراوانی است.^۱ بهترین راه اتصال به آن حضرت، اتصاف به اوصاف او و تخلیق به خلق الهی حضرتش خواهد بود. عالمان شیعه نیز همواره مشوق مردم در این باره بوده اند و در حقیقت این مسأله را نشانه شیعه معتقد و حقیقی بر شمرده اند.

ساده زیستی

زی ساده و سازگار با توده های پایین جامعه، مهم ترین رمز ماندگاری حاکمان و دولت مردان در حفظ دایره حکومتی آنها است. امیرالمؤمنین علیه السلام نمونه برجسته این فضیلت اخلاقی است که همواره از والیان خویش چنین خواسته و آنها را بر عدم توجه به آن، ملامت کرده است. آن حضرت در نامه ای به عثمان بن حنیف انصاری، والی بصره که در میهمانی اغنیا بدون حضور نیازمندان شرکت کرده بود، بعد از آن که می فرماید: «گمان نمی کردم تو در چنین مهمانی شرکت کنی»،

۱. در این باره ر.ک: خورشید مغرب (ص ۲۵۸-۳۳۴) اثر محمدرضا حکیمی که به تفصیل، فواید و آثار انتظار و فلسفه های اخلاقی و اعتقادی آن طرح و بررسی شده است.

می فرماید:

بدان که پیشوای شما از دنیای شما، به دو جامه فرسوده و دو قرصه نان خوردنی بسنده کرده است به خدا از دنیای شما زری نیندوختم و از غنیمت‌های آن، ذخیره ننموده و بر جامه کهنه ام کهنه‌ای نیفزودم. (نهج البلاغه، نامه ۴۵)

درباره همسانی امام رضا علیه السلام با توده مردم آمده است که تابستان، فرش او حصیر و بوریا بود و روی آن می‌نشست و زمستان روی نمود. پیراهنی زبر و خشن می‌پوشید، مگر آنکه می‌خواست پیش مردم آید که در آن وقت، لباس سنگین و بهتر در بر می‌نمود. (صدوق، ۱۳۷۸: ص ۱۷۸) یا این که هر وقت سفره برای ایشان می‌گستردند، ظرفی نزدیک آن جناب می‌گذاشتند. از هر غذایی به قدری برمی‌داشت و در آن قدح می‌ریخت؛ سپس دستور می‌داد آن را به فقرا بدهند. (مجلسی، بی‌تا: ص ۸۹)

همین گونه درباره حضرت مهدی علیه السلام آمده است:

لو خرج قائمنا لم یکن الا العلق و العرق و النوم علی السروج و ما لباس القائم الا الغلیظ و ما طعامه الا الجشب؛

او جامه‌های خشن می‌پوشد و نان جو می‌خورد... (جمعی از نویسندگان، ۱۳۶۷: ج ۴، ص ۴۶) و مانند امیر المؤمنین زندگی می‌کند و قوت او نان خشک خواهد بود. (مجلسی، ۱۴۰۴: ص ۵۲، ۳۵۹)

یکی از عناصر اصلی شیفتگی مردم به دولت مهدوی نیز همین است که او نیز در عین قدرت و تمکن حکومتی و دنیایی به ساده‌ترین زندگی بسنده می‌کند. شاید بتوان بین ساده زیستی امام زمان علیه السلام و امیر المؤمنین علیه السلام تمایزی قائل شد و آن این که امیر المؤمنین علیه السلام خود را موظف می‌دانست با نیازمندترین فرد در قلمرو حکومت اسلام در خوراک و پوشاک همانند باشد؛ اما در دولت مهدوی بنا بر روایات متعدد و متواتر کسی در فقر و فلاکت مادی به سر نمی‌برد، تا آن حضرت بخواهد در همسانی با آن‌ها بکوشد؛ بلکه توجه امام مهدی علیه السلام به ساده زیستی به

عنوان یک اصل ثابت اخلاقی است، نه صرف همگونی با رده‌های پایین جامعه. توجه به این اصل برای دولت مردان جامعه اسلامی در دوران غیبت، می‌تواند آن‌ها را از بسیاری از آفات به دور نگهدارد. امام خمینی علیه السلام خطاب به نمایندگان مجلس درباره توجه به این مسأله می‌فرماید:

اگر بخواهید بی‌خوف و هراس، مقابل باطل بایستید و از حق دفاع کنید و ابرقدرتان و سلاح‌های پیشرفته آنان و شیاطین و توطئه‌های آنان در روح شما اثر نگذارد و شما را از میدان به در نکند، خود را به ساده زیستن عادت دهید و از تعلق قلب به مال و منال و جاه و مقام بپرهیزید. مردان بزرگ که خدمت‌های بزرگ برای ملت‌های خود کرده‌اند، اکثر ساده زیست و بی‌علاقه به زخارف دنیا بوده‌اند. (امام خمینی، ۱۳۸۵: ج ۱۸، ص ۴۷۱).

تواضع و فروتنی

تواضع، نقطه مقابل تکبر است؛ بدین معنا که انسان نزد خویش خود را برتر از دیگران نداند و عملاً در ارتباط با دیگران به شأنی کمتر از آنچه مردم برای امثال او قائل هستند، بسنده کند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۹: ص ۲۲۷)

در آیات متعددی، خداوند متواضعان را مصداق بندگان واقعی بر شمرده (فرقان: ۶۳) و به پیامبر صلی الله علیه و آله نیز خطاب می‌کند که برای مؤمنان بال خود را از روی فروتنی بگستران. (شعراء: ۲۱۵) امام صادق علیه السلام نیز می‌فرماید:

از مصادیق تواضع، این است که انسان به پایین تر از جایگاهش راضی باشد و به دیگران سلام کند و بحث و جدل را ترک نماید، اگر چه حق با او باشد. نیز دوست نداشته باشد که او را به تقوا و خداترسی بستایند. (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۲، ص ۱۲۲).

نفس فروتنی و تواضع، خلقی نیکو و پسندیده است این صفت نیکو آن جا نمود بیشتر و ماندگاری خواهد داشت که یک مدیر اجتماعی و حاکم جامعه، متخلق به این صفت انسانی باشد. در سخنی امام رضا علیه السلام درباره این فضیلت اخلاقی امام مهدی علیه السلام می‌فرماید:

یکون أشد الناس تواضعا لله عز وجل؛ او برترین انسان در فروتنی و کوچک
نفسی در کسب رضایت خداوند است. (مجلسی، ۱۴۰۴: ج ۲۵، ص ۱۱۶)

فلسفه این سخن امام رضا علیه السلام در برتر بودن امام مهدی در تواضع و فروتنی این
است که زمینه برای رواج دیگر ارزش های اخلاقی است؛ همان گونه که
امیرالمؤمنین علیه السلام آن را برترین فضیلت اخلاقی دانسته که موجب گسترش دیگر
فضیلت های اخلاقی می شود. (آمدی، ۱۴۲۶: ح ۵۱۴۲)

توجه به عبادت و نماز

در فرایند ارتباط با خدا، عبادت، رتبه و اهمیت خاصی دارد، تا جایی که «عبد»
واژه مترادف انسان شده است؛ یعنی مطلوب این است که آدمی به گونه ای مأنوس
و مطیع خدا شده باشد که تجسم و تجلی عبادت گردد، همان گونه که عبادت به
نهایت فروتنی و طاعت تعریف شده و از سوی مقابل تنها کسی مستحق عبادت
دانسته شده است که نهایت کمال و فضیلت از او است. (راغب، ۱۳۶۱: واژه عبد)
و به تعبیر علامه طباطبائی:

عبادت این است که عبد، خودش را در مقام مملوکیت قرار می دهد؛ به همین
علت، عبادت منافی با استکبار و غیر منافی با اشتراک است. (طباطبائی، ۱۳۹۰:
ج ۱، ص ۲۴)

بیان استاد مطهری در این باره چنین است:

پرستش، آن حالتی را می گویند که در آن، انسان یک توجهی می کند از ناحیه
باطنی خودش به آن حقیقتی که او را آفریده است و خودش را در قبضه
قدرت او می بیند. خودش را به او نیازمند و محتاج می بیند. در واقع سیری
است که انسان از خلق به سوی خالق می برد. (مطهری، ۱۳۷۴: ج ۱، ص ۲۹۲)

محور مسائل اخلاقی، خود را فراموش کردن و از خود گذشتن و از منافع خود
صرف نظر کردن است. در اخلاق، یک مسأله وجود دارد که اساس همه مسائل
اخلاقی است و آن رهایی از خودی و رها کردن و ترک انانیت است. (مطهری،
۱۳۷۳: ص ۸۰) بر اساس جهان بینی قرآن، انسان فقر محض است و هر چه در

جهان است، از آن خداوند است. (فاطر: ۱۵)

در این میان، نماز در فرهنگ رفتاری و گفتاری معصومان از ارزش و اهمیت برجسته و بی‌بدیلی برخوردار است. در باره شخص امام رضا علیه السلام که معرف امام مهدی علیه السلام در این پژوهش است، نمونه‌های زیبا و قابل توجهی در عبادت و نماز دیده می‌شود. دو نمونه تاریخی آن، ترک جلسه مناظره به هنگام نماز است و دیگری روایت مفصل رجاء بن ابی ضحاک است از آنچه از امام در طول سفر از مدینه تا خراسان مشاهده کرده بود.

امام در مناظره با یکی از مادی‌گرایان به نام عمران صابی در حضور مأمون، وقتی هنگام اذان شد، جلسه را ترک کرد. عمران گفت: «دلم در حال آمادگی پذیرش حقیقت است». امام فرمود: «نماز می‌خوانیم و بر می‌گردیم». (صدوق، ۱۳۷۸: ج ۱، ص ۱۸۲)

رجاء بن ابی ضحاک نیز گوید:

مأمون مرا فرستاد تا امام رضا علیه السلام را از مدینه به خراسان نزد او آورم و سفارش نمود که من شخصاً مراقب و مواظب او باشم و مرا امر کرد که از راه بصره و اهواز و فارس حرکت دهم، نه راه قم، و شبانه‌روز هم از او جدا نشوم و محافظ او باشم، تا وی را بر مأمون وارد کنم. من پیوسته با او بودم و جدا نمی‌شدم از مدینه تا مرو. به خدا قسم! احدی را ندیدم که از او متقی‌تر نسبت به خدای تعالی باشد، یا از او بیشتر یاد خدا کرده باشد و ذکر خدا گوید؛ در همه اوقاتش، پارسا تر از او باشد، (صدوق، ۱۳۷۸: ج ۲، ص ۱۸۲)

امام مهدی علیه السلام به عنوان خاتم اولیاء و مصداق انسان کامل، عابدترین و عارف‌ترین انسان است و همانند پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم مهم‌ترین صفت او عبودیت و خضوع به درگاه احدیت است. امام کاظم علیه السلام درباره آن حضرت می‌فرماید:

پدرم فدای کسی باد که شب‌ها در حال سجده و رکوع، ستارگان را شبانی می‌کند. (سید بن طاووس، ۱۳۷۷: ص ۲۰۰)

امام رضا علیه السلام وقتی علائم امام را بیان می‌کند می‌فرماید:

او باید باتقواترین، بردبارترین و عابدترین انسان‌ها باشد و آنچه به مردم امر و

نهی می‌کند، خود باید بیش از همه عامل و تارک آن‌ها باشد. (صدوق، ۱۳۷۸: ص ۱۹۲)

نکته قابل توجه در دوران غیبت امام زمان علیه السلام آن است که یکی از بهترین راه‌های ارتباط با امام زمان، خواندن نماز مخصوص آن حضرت است که آیت الله جوادی آملی برداشت لطیفی از این نماز ارائه می‌دهد:

در این نماز، جمله توحید که واسطه العقد و بیت الغزل سوره مبارکه فاتحه کتاب است «ایک نعبد و ایک نستعین» صدبار تکرار می‌شود که گویای سری عمیق است. نماز گزاری که صد بار توحید تلقی می‌کند و آن را به گونه‌ای که «ایک» را که مفعول است بر «نعبد» و «نستعین» مقدم دارد، به قلب خویش تلقین سازد به توحید ناب بار می‌یابد... آن گاه به چنین کسی دستور می‌دهند دعای بعد از نماز را بخواند و عارفانه بگوید «یا محمد یاعلی، یا علی یا محمد اکفیانى فانکما کافیان» این دستور در پی توحید می‌آموزاند که اول هر امر مهم، باور و عمل بر اساس توحید است و سپس در جهت توحید، توسل به وسائل و توسط به وسائط. (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ص ۱۰۱)

نتیجه

در این تحقیق به دست آمد که بررسی مسأله اخلاق در گستره مهدویت پژوهی در ارائه منطقی و عالمانه ترویج فضائل اخلاقی و نفی ردائل در دولت آرمان شهر آن امام موعود ضرورت و اهمیتی فراوان دارد.

از روایات ماثور از امام رضا علیه السلام درباره ویژگی‌های اخلاقی و معنوی حضرت مهدی علیه السلام و آنچه در رویکردهای اجتماعی حکومت آن حضرت پدید می‌آید، امکان ارائه نظام مند ارزش‌های اخلاقی مهدوی قابل دسترسی و تحقق است.

عدالت محوری، ساده زیستی، تواضع و انتظار فرج، از اصول اخلاقی است که هم در سیرت اخلاقی شخص امام مهدی در کلام رضوی آمده است و هم وظیفه منتظران را در عصر غیبت تعیین می‌کند.

خلاصه تحلیل در اصول ارزشی فوق چنین بود: انتظار فرج به عنوان صبر خاص و ممدوح؛ عدالت، بنیادی ترین اصل در حکومت‌های الهی؛ ساده زیستی و تواضع، تاثیرگذارترین اصول جذب مردم به حاکمیت دادگستر و در نهایت توجه ویژه به عبادت و نماز به عنوان تنها راه اتصال و قرب به خداوند متعال مورد کنکاش و بررسی قرار گرفت.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. آمدی تمیمی، عبد الواحد، *غرر الحکم و درر الکلم*، تهران، دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۲۶ق.
۲. ابن شهر آشوب، *مناقب آل ابی طالب*، ج ۴، قم، مکتبه علامه، بی تا.
۳. امام خمینی، روح الله، *صحیفه امام*، ج ۱۸، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۵.
۴. _____، *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، سوم ۱۳۷۷ش.
۵. جمعی از نویسندگان، *معجم احادیث الامام المهدی*، قم، ۱۳۷۶ش.
۶. _____، *اخلاق اسلامی، مبانی و مفاهیم*، قم، معارف، ۱۳۸۹ش.
۷. جوادی آملی، عبد الله، *امام مهدی، موجود موعود*، قم، اسراء، ۱۳۸۷ش.
۸. حکیمی، محمد رضا، *خورشید مغرب*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، بیست و یکم، ۱۳۸۰ش.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات الفاظ قرآن*، ترجمه و تحقیق سید غلامرضا خسروی، تهران، مرتضوی، ۱۳۶۱ش.
۱۰. راوندی، قطب الدین، *الخرائج و الجرائح*، قم، مؤسسه امام مهدی، ۱۴۰۹ق.
۱۱. سید بن طاووس، ابوالقاسم علی بن موسی، *فلاح السائل و نجاح المسائل*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷ش.
۱۲. شیخ طوسی، *کتاب الغیبه للحجه*، قم، مؤسسه معارف اسلامی، ۱۴۱۱ق.
۱۳. شیخ صدوق، محمد بن علی، *عیون أخبار الرضا*، تهران، جهان، ۱۳۷۸ق.
۱۴. _____، *کمال الدین و تمام النعمه*، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵ق.
۱۵. _____، *التوحید*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۸ق.
۱۶. صافی گلپایگانی، لطف الله، *منتخب الاثر*، قم، مؤسسه السیده المعصومه، ۱۴۱۹ق.
۱۷. طباطبایی، سید محمد حسین، *المیزان*، قم، اسماعیلیان، دوم، ۱۳۹۰ق.

۱۸. عاملی، محمد بن حسن حر، اثبات الهداه، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۵ش.
۱۹. عسکری، نجم الدین جعفر بن محمد، المهدي الموعود المنتظر، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۶۰ش.
۲۰. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، تهران، مؤسسه بعثت، ۱۴۲۱ق.
۲۱. قراملکی، احد و مظهر قراملکی، علی، معجزه انکاری اخلاق نبوی، مجله «اندیشه نوین دینی»، شماره ۱۱، ۱۳۸۶ش.
۲۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الاصول من الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش.
۲۳. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.
۲۴. _____، زندگانی حضرت امام رضا علیه السلام، ترجمه موسی خسروی، تهران، اسلامیه، بی تا.
۲۵. محمدی، مسلم، واکاوی مورد پژوهانه اکمال اخلاقی و عدالت طلبی در عصر ظهور، مجله «مشرق موعود»، ش ۱۴، تابستان ۱۳۸۹ش.
۲۶. مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی، قم، نشر اسلامی، ۱۳۶۱ش.
۲۷. _____، گفتارهای معنوی، تهران، صدرا، ۱۳۷۳ش.
۲۸. _____، اسلام و مقتضیات زمان ج ۱ و ۲، تهران، صدرا، ۱۳۷۴ش.
۲۹. نعمانی، ابی عبد الله محمد بن ابراهیم، الغیبیه، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۹۷ق.
۳۰. نیشابوری، مسلم بن الحجاج، صحیح، مصر، بی تا، بی نا.
۳۱. پایگاه اطلاع رسانی حوزه www.hawzah.net.